

УДК 376-022.332-056.313(476+477)
DOI 10.32626/2413-2578.2020-16.66-81

Гаврилов О.
alex.gavrilov1967@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0811-2130>
Т. Лісовська
lis_tva@tut.by
<https://orcid.org/0000-0003-2315-4398>
В. Синьов
fkpp@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2995-592X>

НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА ПІДЛІТКІВ І МОЛОДІ З ВИРАЗНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ ТА УКРАЇНИ

Відомості про авторів. **Гаврилов Олексій**, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Україна. У колі наукових інтересів спеціальна методика формування математичних знань, умінь і навичок у дітей з інтелектуальними та мовленнєвими порушеннями, робота з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку помірного, важкого та глибокого ступеня. E-mail: alex.gavrilov1967@gmail.com. **Лісовська Тетяна**, доктор педагогічних наук, доцент, начальник учбово-методичного управління Академії управління при Президентіві Республіки Білорусь. У колі наукових інтересів організація корекційної та реабілітаційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями різного ступеня вираження, з дорослими з множинними відхиленнями, зокрема системи неперервної освіти. E-mail: lis_tva@tut.by. **Синьов Віктор**, доктор педагогічних наук, професор, дійний член НАПН України, професор кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. У колі наукових інтересів проблема корекційної роботи з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку, розробка методологічних підходів до роботи в умовах спеціального та інклюзивного освітнього середовища. E-mail: fkpp@npu.edu.ua

Contact: Havrilov Oleksiy, PhD of pedagogy, associate professor, head of the department of speech therapy and special methods in Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine. The circle of scientific interests includes: special technique of forming mathematical knowledge, skills, and habits in children with intellectual and speech disorders, working with children with moderate, hard and severe intellectual backwardness. E-mail: alex.gavrilov1967@gmail.com. **Lisovska Tetyana**,

Head of the Educational and Management Department of the Academy of Management under the President of the Republic of Belarus, Doctor of pedagogy, associate professor. The scientific interests are concentrated around: organization of the correctional and rehabilitation work with children with mental disorders of different severity, with adults with multiple disorders, and their ongoing education. E-mail: lis_tva@tut.by. **Syniov Victor**, Doctor of pedagogy, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, professor of the department of psychocorrectional pedagogy in National Pedagogical M.P. Dragomanov University, Kiev, Ukraine. The circle of scientific interests includes: the problem of correctional and educational work with the children with mental disorders, development of the methodological approaches to work in the conditions of inclusive and special educational environment. E-mail: fkpp@npu.edu.ua

Відомості про наявність друкованих статей на дану тематику.

Лисовская Т.В. Педагогическая система непрерывного образования в Республике Беларусь лиц с тяжёлыми множественными нарушениями развития. Монография. Минск. Четыре четверти, 2016. 232 с. **Гриханов В.П., Лисовская Т.В., Мыслюк В.В.** Обучение практической математике учащихся с тяжёлой интеллектуальной недостаточностью. Минск. Адукацыя і выхаванне, 2010. 112 с. **Синьов В.М.** Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: МП Леся, 2010. 686 с. **Гаврилов О.В.** Статистичні дані про інвалідизацію населення України та основні шляхи організації реабілітаційної допомоги // Прикладна корекційна психопедагогіка: Олігофренопедагогіка / за ред. О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2017. С.541-599. **Гаврилов О.В.** Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

Гаврилов О., Лісовська Т., Синьов В. Неперервна освіта підлітків і молоді з виразними порушеннями інтелектуального розвитку: досвід Республіки Білорусь та України. У статті зроблений аналіз особливостей організації роботи з підлітками та молоддю з виразними порушеннями інтелектуального розвитку в Республіці Білорусь та в Україні після закінчення ними закладів освіти. Запропоноване визначення безперервної освіти цих осіб як необхідної складової їхньої соціалізації. Вказані основні законодавчі акти, які забезпечують державну підтримку та регламентують створення, структуру, організацію та діяльність установ для дорослих осіб вказаної категорії. Розкриті напрямки надання цим особам комплексної реабілітації з можливістю трудової реабілітації та проведення освітніх моментів з урахуванням складності наявних у них порушень розвитку та потенційних можливостей.

Ключові слова: особи з тяжкими множинними порушеннями розвитку, особи з виразними порушеннями інтелектуального розвитку, безперервна освіта, соціальна адаптація.

Гаврилов А., Лисовская Т., Синёв В. Непрерывное образование подростков и молодых людей с выраженными нарушениями интеллектуального развития: опыт Республики Беларусь и Украины. В статье проанализированы особенности организации работы с подростками и молодыми людьми с выраженными нарушениями интеллектуального развития в Республике Беларусь и Украине после окончания ими образовательных учреждений. Предложено обоснование непрерывного образования этих лиц как необходимой составляющей их социализации. Указаны основные законы, которые обеспечивают государственную поддержку та регламентируют создание, структуру, организацию и деятельность учреждений для взрослых лиц указанной категории. Раскрыты направления оказания этим лицам комплексной реабилитации с возможностью трудовой реабилитации та проведением образовательных мероприятий с учетом сложности их нарушений развития и потенциальных возможностей.

Ключевые слова: лица с тяжелыми множественными нарушениями развития, лица с выраженными нарушениями интеллектуального развития, непрерывное образование, социальная адаптация.

Havrylov O., Lisovska T., Syniov V. Ongoing education of teenagers and youth with explicit intellectual disorders: the experience of the Republic Belarus and of Ukraine. This scientific paper contains analysis of specialties of the organization of work with teenagers and youth with explicit intellectual disorders in the Republic Belarus and in Ukraine after their graduation from the educational institutions. We suggest the definition of the ongoing education of these persons as a necessary part of their socialization. Point at the main legislative acts providing state support and regulating the creation, structure, organization, and functioning of the institutions for the adults with the disorders mentioned above. Describe the directions of giving these persons complex rehabilitation with labor activities and educational courses taking into account the complexity of their developmental disorders and their potential abilities.

Basing on the analysis of the experience of organization of the ongoing education for children and adults with multiple developmental disorders in the Republic Belarus, we can state that this aspect has utmost importance for their successful inclusion into social environment. At the same time, let us point out the successful experience of the organization of education and leisure of intellectually backward adults in Ukraine. The difference lays in the participation of state in this process: in the Republic Belarus, this process is legalized in a set of juridical documents while in Ukraine such work has been carried out for many years on a public basis. The most effective development of the ongoing education of adults with multiple developmental disorders is possible only with the juridical and financial support of state.

Wherever the person is, it needs a possibility to study throughout life. Absence of educational environment for persons with explicit intellectual

disorders leads to a rapid loss of the developmental, correctional and educational environment, attenuation of the important habits that were developed earlier with huge human and financial costs. As these habits are not activated on daily basis, they eventually disappear. As a result, a person with severe multiple developmental disorders loses meaning of life, and its viable, formed to a certain extent personality disintegrates.

Keywords: persons with severe multiple developmental disorders, persons with explicit intellectual backwardness, ongoing education, social adaptation.

Постановка проблеми. Кількість осіб з порушеннями розвитку постійно зростає. Причому необхідно відзначити, що причини і наслідки зростання цієї групи можуть бути різними і обумовленими як неоднаковими соціально-економічним розвитком спільноти, різним ступенем забезпечення державами добробуту своїх громадян, так і посиленням патогенних факторів, які на органічному рівні призводять до виникнення тих чи інших відхилень розвитку.

Зараз можна говорити про глобальний характер проблеми інвалідності – в усьому світі ті чи інші можливості обмежено приблизно у понад одного мільярда осіб, що складає майже 15% людської популяції, з них більше половини – це особи працездатного віку.

Для України проблема соціального захисту інвалідів є особливо значущою у зв'язку зі стійкою тенденцією до зростання частки осіб з інвалідністю у загальній структурі населення. Якщо на початку 90-х років минулого століття загальна чисельність інвалідів в Україні становила близько 3% усього населення, або 1,5 млн осіб, то в 2008 р. їх чисельність дорівнювала 2,65 млн осіб, у тому числі 122,6 тис. дітей-інвалідів, а у 2013 році – більше 2.700.000 осіб, тобто частка осіб цієї категорії в загальній структурі населення становила 6,1% усього населення, відповідно їх кількість зросла практично в 1,6 раза. Ці статистичні дані яскраво свідчать про гостроту проблеми інвалідизації населення і необхідність урахування цього в процесі державоуправління [12].

Також необхідно відмітити, що за даними ВООЗ осіб з порушеннями інтелектуального розвитку помірного, важкого та глибокого ступеня нараховується від 4,6% до 0,5-0,25%, що залежить від економічного, соціального, культурного розвитку тієї чи іншої країни. Відповідно у розвинених країнах цей відсоток менший, а в країнах з недостатнім соціально-економічним кліматом – відповідно більший. Безпосередньо на практиці доведено, що рання діагностика та початок раннього реабілітаційного втручання у поєднанні з профілактичними заходами, турботою про материнство, відповідним корекційним впливом і спеціальним навчанням у подальшому значно знижує кількість дітей з порушеннями інтелектуального розвитку [14]. В цілому, за даними зарубіжної статистики, діти з порушеннями розумового розвитку у світі становлять приблизно 1% чисельності населення [1].

У структурі інвалідності в Україні серед психічних та поведінкових розладів 36,5% становлять особи із шизофренією, шизотиповими та ман'ячними розладами, 36,1% – з інтелектуальними порушеннями та 10,4% – із психічними розладами внаслідок епілепсії [4].

Метою ж нашого дослідження є аналіз соціальної ситуації, в якій нині перебувають особи з порушеннями розумового розвитку, які мають значно обмежені можливості засвоєння навчальної та соціально значимої інформації та шляхи організації роботи з ними у Республіці Білорусь та в Україні.

Характеристика організації непервної освіти в Республіці Білорусь. Зміни, що відбуваються у світі, наповнюють методологічні підходи новим змістом, а це впливає на теорію і практику спеціальної освіти. Життєво необхідними стають такі властивості освіти, як нелінійність, багатозначність рішень, відносна динамічність рівноваги, ієрархічність її частин. Теоретично обґрунтована *педагогічна система безперервної освіти* дозволяє вирішувати проблеми підготовки людини з тяжкими множинними порушеннями розвитку (далі – ТМПР) до життя в суспільстві, що має важливе соціальне і педагогічне значення.

28 вересня 2015 року **Республіка Білорусь** підписала Конвенцію ООН про права інвалідів (указ Президента Республіки Білорусь №401 від 24.09.2015) [2].

Ми хочемо звернути вашу увагу на такі слова з пункту 5 статті 24 Конвенції: Держави-учасники забезпечують, щоб інваліди мали доступ до загальної вищої освіти, професійної освіти, *освіти для дорослих і освіти протягом життя...* [2]. Ця стаття зобов'язує розробляти систему безперервної освіти, таким чином підштовхуючи до пошуку нових форм, нового змісту освіти і соціально-психолого-педагогічного супроводу.

Головними орієнтирами в побудові педагогічної системи безперервної освіти, з нашої точки зору, є:

- дотримання конституційних прав людини на освіту;
- доступність освіти за місцем проживання;
- перебування людини в сім'ї;
- підвищення відповідальності сім'ї за теперішнє і майбутнє дитини (підлітка, дорослого);
- реалізація основних завдань освіти.

Під *безперечною освітою* ми маємо на увазі систему життєдіяльності людини, що реалізує її право на освіту і забезпечує створення адаптивного корекційно-розвивального середовища. Таке середовище має бути індивідуалізованим за змістом, часом, темпами, з урахуванням потреб і можливостей осіб із тяжкими множинними порушеннями розвитку (надалі ТМПР). *Метою* безперечної освіти є постійний розвиток людини з ТМПР засобами соціальної освіти в умовах колективної співпраці і супроводу іншими людьми, що надають середовище для позитивного імітування [3].

Організаційним компонентом педагогічної системи безперервної освіти осіб із ТМПР є центри корекційно-розвивального навчання і реабілітації (надалі – ЦКРНіР) і територіальні центри соціального обслуговування населення (надалі – ТЦСОН) для тих, що виховуються в сім'ях; дитячі і психоневрологічні будинки-інтернати для сиріт. ЦКРНіР – заклади освіти, що дозволяють забезпечити отримання освіти всіма дітьми від народження до 18 років, незалежно від їх стану здоров'я. ТЦСОН – заклади соціального захисту, у чийх відділеннях виконується супровід осіб із ТМПР після 18 років, створюються умови для включення дорослих людей у супровідну побутову і трудову діяльність.

У 143 адміністративно-населених пунктах Республіки Білорусь функціонують 141 ЦКРНіР, де 8104 дитини з ТМПР отримують освіту від народження до 18 років. Це складає 5,89 % від загальної кількості дітей з особливостями психофізичного розвитку (станом на 15.09.2016) [8]. Це діти, що виховуються в сім'ях. Усі вони мають статус дітей-інвалідів через наявні тяжкі множинні порушення розвитку.

У 2011 році два відомства прийняли Положення 48/55 «Про затвердження інструкції про порядок організації та отримання спеціальної освіти у закладах соціального захисту». Згідно з ним, спеціальна освіта надається у таких закладах соціального захисту:

- у семи спеціалізованих домах дитини для дітей-сиріт (до 3 років), де перебувають 474 дитини віком до 3 років;
- у десяти дитячих будинках-інтернатах республіки, де перебувають 491 людина віком від 3 до 18 років (Положення №48/55 від 28.06.2011) [10].

У 2007 році в республіці відкрилися територіальні центри соціального обслуговування населення [7]. Молоді люди після 18 років із ТМПР, неспроможні конкурувати на вільному ринку, отримали можливість відвідувати відділення денного перебування для інвалідів у ТЦСОН. Діяльність таких відділень максимально наближена до реальних потреб цієї групи населення, а розташування – до місця проживання осіб із ТМПР. У країні існує 154 такі заклади соціального захисту і 144 відділення денного перебування, які відвідують більш ніж 4 000 людей (станом на 01.07.2017). Це – підлітки і дорослі з ТМПР, які проживають у сім'ях.

Підлітки і дорослі після 18 років, що проживають не в сім'ях, переводяться у психоневрологічні будинки-інтернати. За статистичними даними, в існуючих у країні 47 будинках-інтернатах проживають 12619 осіб з інвалідністю (станом на 01.01.2017). У всіх психоневрологічних будинках-інтернатах республіки з 1 вересня 2016 року створено Центри навчання і розвитку. Проведене анкетування дорослих, що проживають у психоневрологічних будинках-інтернатах для людей похилого віку й інвалідів, виявило високу вмотивованість до навчання. Так, наприклад, у результаті дослідження було встановлено, що 19% дорослих з інтелектуальною недостатністю у віці від 18 до 45 років не вміють читати і

писати. Безліч із них втратили ці вміння через відсутність потреби до їх застосування. При проведенні дослідження враховувалось, що дорослі звикли бути об'єктами інтернатного життя, тому базові соціальні вміння (самостійність, відповідальність та ін.) були для них неактуальними. При визначенні змісту освітніх областей, ми враховували неоднорідність складу жителів будинків-інтернатів і отримані результати анкерування. Так, ми створили для них наступні навчальні посібники: «Абетка для дорослих», «Самостійність у побуті», «Практична математика», «Емоції. Ситуаційна поведінка», «Людина і світ», «Трудове навчання». Акцент у підборі змісту освіти дорослих зроблено на те, щоб допомогти їм засвоювати норми соціально актуальної і прийнятної поведінки, культурних традицій білоруського народу. Таким чином, втілюється в життя ідея безперервної освіти осіб з інвалідністю.

Проблема наслідування переходу випускників ЦКРНіР у ТЦСОН вирішується в процесі співпраці фахівців двох відомств: систем освіти і соціального захисту. Для роботи з випускниками із тяжкими множинними порушеннями розвитку, що досягли 18 років і проживають в сім'ї, у республіці створене нормативно-правове поле.

Задля реалізації доручень, даних Президентом Республіки Білорусь (20 листопада 2006 року №10209-93П 1695) у травні 2007 року було зроблено перші кроки зі спадкування переходу випускників ЦКРНіР зі структур спеціальної освіти у структури соціального захисту – ТЦСОН. Ми розпочали апробацію алгоритму цього переходу.

Цей алгоритм розрахований на 4 етапи: підготовчий, адаптаційний, основний і контрольньо-оціночний. Кожен етап переслідує певну мету.

Таблиця 1.

Зміст мети кожного етапу Плану

Етап	Мета
Підготовчий	Передача повної інформації про випускника ЦКРНіР і його сім'ю у ТЦСОН
Адаптаційний	Розробка індивідуальної програми реабілітації для випускника ЦКРНіР
Основний	Безпосередня робота над соціальною реабілітацією осіб із ТМНР, яких було прийнято на обслуговування до ТЦСОН
Контрольно-оціночний	Оцінка ефективності міжвідомчої взаємодії у процесі переходу випускника ЦКРНіР до ТЦСОН і динаміки соціального розвитку осіб із ТМНР

Показниками досягнення очікуваних результатів вважаються такі: усіх випускників ЦКРНіР зачислено до ТЦСОН за місцем проживання; створено сприятливі умови для соціальної адаптації й інтеграції осіб із тяжкими множинними порушеннями розвитку в суспільство; досягнуто позитивної динаміки функціонування осіб із тяжкими множинними порушеннями розвитку при реалізації індивідуальних програм реабілітації;

у місцевої громади сформовано толерантне ставлення до інвалідів, немає фактів їхнього несприйняття; соціальні контакти осіб із тяжкими множинними порушеннями розвитку розширено, а трудова зайнятість і участь в суспільному житті позитивно впливають на якість їх життя.

Характеристика організації роботи в Україні. 24 вересня 2008 року Україною було підписано Конвенцію про права осіб з інвалідністю і Факультативний протокол до неї. А вже через рік 16 грудня 2009 року Верховною Радою України ці два акти було ратифіковано, 6 березня 2010 року Конвенція набрала чинності.

Відповідно до взятих **Україною** зобов'язань на сьогодні однією із стратегічних цілей державної політики у сфері захисту прав осіб з інвалідністю є створення суспільного середовища рівних можливостей для таких осіб та їх інтеграція у суспільне життя, переосмислення поточних соціальних послуг для створення системи підтримки, що забезпечить суспільну активність та незалежність людей з інвалідністю.

На виконання вимог Конвенції постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 №706 була затверджена Державна цільова програма “Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю” на період до 2020 року”.

Верховною Радою України було прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 19.12.2017 № 2249, згідно з якими у відповідності до офіційного перекладу Конвенції про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу до неї, було внесено зміни до 44 законодавчих актів, що стосувалися заміни слова “інвалід”, “дитина-інвалід”, “інвалід з дитинства” та “інвалід війни” словами “особа з інвалідністю”, “дитина з інвалідністю”, “особа з інвалідністю з дитинства” та “особа з інвалідністю внаслідок війни”.

Базовим державним документом, який забезпечує захист прав осіб з інтелектуальними порушеннями, є розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. N 619-р “Про затвердження Концепції соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю”. У концепції визначено, що вдосконалення системи соціальної адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями є актуальним завданням у сфері соціального захисту населення, яке орієнтується на такі загальнолюдські цінності, як повага гідності кожної людини, захист конституційних прав і свобод, толерантність та гуманізм.

Також в Україні розроблені і затверджені нормативно-правові акти, якими передбачається надання реабілітаційних послуг особам з інтелектуальними порушеннями:

- Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 80 “Про затвердження Порядку надання окремим категоріям осіб послуг із комплексної реабілітації (абілітації)”;

- Закон України “Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні” (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2249-VIII від 19.12.2017);

- типове положення про центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю 01 вересня 2016 р. За № 1209/29339 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства соціальної політики № 1905 від 18.12.2018);

- Закон України “Про державний бюджет України на 2019 рік” (з урахуванням Закону України № 265-IX, який набув чинності з 09.11.2019 щодо зміни назви бюджетної програми 2507100 на “Реабілітація дітей з інвалідністю”);

- Наказ Міністерства соціальної політики від 27.09.2018 № 1423 “Про затвердження форм документів щодо направлення окремих категорій осіб на комплексну реабілітацію (абілітацію)”, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 16 жовтня 2018 р. За № 1160/32612;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2019 № 309 “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення реабілітації дітей з інвалідністю”;

- Закон України “Про державний бюджет України на 2020 рік” та інші.

Вітчизняна система соціальних послуг традиційно орієнтована здебільшого на догляд соціально вразливих осіб у стаціонарних установах, переважно в установах інтернатного типу. Дані установи підпорядковуються різним міністерствам: Міністерству соціальної політики, Міністерству освіти, Міністерству охорони здоров'я, Міністерству сім'ї. Зокрема, в Україні функціонують 322 будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, 149 психоневрологічних інтернатів, 5 спеціальних будинків-інтернатів, 24 пансіонати, 9 спеціалізованих житлових будинків для ветеранів війни і праці, 289 реабілітаційних установ, 94 заклади соціального захисту бездомних громадян та осіб, звільнених із місць позбавлення волі, при громадських організаціях інвалідів здійснюють реабілітацію осіб з обмеженими можливостями 62 установи [5].

На теперішній час спостерігається тенденція до скорочення кількості осіб, які перебувають у дитячих будинках-інтернатах Міністерства соціального забезпечення. Так, станом на 01.07.2017 року кількість осіб, які в них перебували, досягла 5673, з них 1980 – діти віком від 3-х до 18-и років, і 3693 особи старші за 18 років. Необхідно відзначити, що такий розподіл не зовсім відповідає статусу цих закладів [15].

До дитячого будинку-інтернату приймаються на державне утримання діти від 4 до 18 років з порушеннями фізичного або розумового розвитку та молодь віком від 18-35 років – інваліди I та II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового

обслуговування та медичної допомоги за наявності медичного висновку [6].

Більшість дитячих будинків-інтернатів є комплексними, тобто такими, які поєднують у собі декілька профілів. Так, найбільшу групу складають будинки-інтернати (відділення) II профілю, в яких нараховується 3099 осіб, з них 758 дітей. Контингент дитячих будинків-інтернатів II профілю складають вихованці з інтелектуальними порушеннями помірного, важкого та глибокого ступеня та наявними психічними розладами, які при цьому можуть самостійно пересуватись і обслуговуватись і частково оволодіти елементарними освітніми уявленнями (розділені за статтю). Також в Україні функціонують будинки-інтернати (відділення) III профілю, у яких перебувають 1522 вихованців, з них 536 дітей. Контингент дитячих будинків-інтернатів III профілю складають вихованці з інтелектуальними порушеннями важкого та глибокого ступеня та наявними психічними розладами, які при цьому можуть самостійно пересуватись і не можуть самообслуговуватись (розділені за статтю). У будинках-інтернатах (відділеннях) IV профілю перебувають 1109 осіб, в тому числі 680 дітей. Контингент дитячих будинків-інтернатів IV профілю складають вихованці з інтелектуальними порушеннями глибокого ступеня та/або психічними розладами, які мають складні фізичні порушення, не можуть самостійно пересуватись (або пересуваються з утрудненням) та самообслуговуватись (змішані за статтю). Функціонують також 2 будинки-інтернати I профілю (відділення), у яких перебувають 67 осіб і які створені для вихованців з фізичними порушеннями і збереженим інтелектом дошкільного та шкільного віку, для яких самостійне пересування є значно утрудненим або неможливим, які частково себе обслуговують (змішані за статтю). [15]

Для організації трудової реабілітації, профорієнтації у дитячих будинках-інтернатах на період 2017 року працювало 73 лікувально-виробничі майстерні, до роботи в яких було залучено майже 1700 вихованців. Серед виробничих профілей цих майстерень були декоративно-прикладне мистецтво, швейні майстерні, в'язання, трудотерапія у підсобному господарстві, в'язання віників, кошиків, лозоплетіння тощо.

У 2016 році Уряд України затвердив Типове положення про психоневрологічний інтернат. На теперішній час в Україні функціонує 145 психоневрологічних інтернатів для людей із важкими психічними розладами, які здебільшого не можуть жити самостійно. У них перебуває близько 41000 дорослих та 6000 неповнолітніх. До закладів даного типу приймаються громадяни похилого віку та особи з інвалідністю віком старше 18 років зі стійкими інтелектуальними та/або психічними порушеннями, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, надання медичної допомоги, комплексу реабілітаційних послуг і яким згідно з висновком лікарсько-

консультативної комісії за участю лікаря-психіатра не протипоказане перебування в інтернаті, незалежно від наявності осіб, зобов'язаних за законом їх утримувати, або опікунів та піклувальників.

Процес деінституалізації психоневрологічних інтернатів у сучасні центри, які б надавали не лише послуги з соціального забезпечення та підтриманого проживання їхній клієнтів, а й продовжували корекційний процес та робили наскрізною освітньою підготовку цих осіб, що визначено Національною стратегією реформування системи інституційного догляду на 2017-2026 роки, все ще перебуває у зародковому стані.

12 листопада 2018 року Міністерство соціальної політики України та міжнародна фундація «Human rights in Mental Health-FGIP» підписали угоду щодо трансформування системи будинків соціальної опіки. Реформування в пілотному режимі чинної системи психоневрологічних інтернатів в Україні орієнтоване на користувачів та послуги, що надаються в громадах на добровільних засадах з урахуванням потреб клієнтів, і зосереджене на їхні побажання і можливості, а не на ізоляцію та інвалідність. Угодою передбачено розвиток нових послуг, які поступово замінять нинішні, а заразом модернізують наявний інститут послуг для узгодження з міжнародним законодавством стандартів та зобов'язаннями, підписаними Україною (зокрема, Конвенцією Об'єднаних Націй щодо прав інвалідів), і чинними нормативними та законодавчими базами, що регулюють їхню діяльність відповідно до законних прав осіб, які обслуговуються в цій системі. В цій угоді передбачено формування у людей цієї групи навичок виконання трудових операцій, розвиток особистості та навчання, щ забезпечило хоча б часткову їхню адаптацію їх до умов життя в соціальному середовищі [9].

Необхідно відзначити, що всі зусилля, які прикладають спеціалісти з формування навичок самостійного життя в дитячому будинку-інтернаті II профілю, як правило, зводяться нанівець при переведенні підопічних у заклади для дорослих, зокрема у психоневрологічні інтернати. Саме тому спеціалісти прагнуть якомога довше затримати дітей з порушеннями інтелектуального розвитку після 18 річного віку в дитячому будинку-інтернаті, адже чітко розуміють, що в ньому постійно проводяться корекційні та розвиткові заняття, формуються хоча б елементарні освітні знання, організована адекватна трудотерапія і формуються певні професійні вміння для подальшої соціалізації такої особистості.

Всі чітко розуміють, що діти з інтелектуальними порушеннями помірного та тяжкого ступеня надзвичайно швидко втрачають отримані навички без їхнього постійного повторення і підкріплення. В той же час а ні психоневрологічні інтернати, а ні будинки-інтернати для людей похилого віку та інвалідів майже не займаються соціалізаційною складовою перебування підопічних в установі, не говорячи вже про будь-які освітні напрямки, обмежуючись навчанням самостійно чистити зуби та прибирати власне ліжко, тобто підкріпленням соціально-побутових

навичок, отриманих у дитячому закладі. Практично ніяких трудових операцій, не говорячи вже про трудотерапію і формування відповідних трудових навичок, у таких закладах не організовується. Майже все необхідне за цих осіб робить персонал. Причому необхідно відзначити, що персоналу легше і швидше виконати потрібну операцію, а ніж навчити та дочекатись її правильного виконання від своїх підопічних.

Крім того, персонал закладів психоневрологічних інтернатів не володіє необхідними навички, не має відповідної підготовки та і самі статuti цих закладів не передбачають роботи з цими пацієнтами з формування у них необхідних соціалізаційних навичок, підтримання відповідних основ знань.

В Україні також створюються реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень постійного та тимчасового перебування, цільовим призначенням яких є здійснення постійного та тимчасового цілодобового догляду клієнтів вказаної категорії (інваліди I-III групи), які потребують стороннього догляду, денної зайнятості та подальшої інтеграції їх у суспільство. На сьогодні таких установ зареєстровано 3 – одна в Хмельницькій області і дві – у м. Київ. Всього в них обслуговуються 243 клієнти (статистичні дані на 2017 рік.) [6, 13].

До установ даного типу приймаються інваліди I-III груп з порушеннями інтелектуального розвитку відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. за № 80(80-2007-п) “Про затвердження Порядку надання інвалідам та дітям-інвалідам реабілітаційних послуг”. Показниками для зарахування до установ даного типу є статус інваліда будь-якої групи з інтелектуальними порушеннями будь-якого ступеня вираження, якщо відсутні протипоказання та їхній стан не викликає загрози для них і оточуючих людей. В даних установах організовуються заходи з трудової реабілітації, які складаються з денної зайнятості із застосування творчих умінь і навчання найпростішим трудовим операціям, навичкам самообслуговування та санітарно-гігієнічним навичкам, психологічного налаштування та працю як необхідний компонент повсякденного життя.

Центр трудової реабілітації інвалідів з інтелектуальними порушеннями ставить своїми завданнями:

- максимальну підготовку осіб з інвалідністю зі зниженим інтелектом до самостійного життя, забезпечення їх зайнятостю та застосування трудової реабілітації як базового елемента адаптації цих суб'єктів у громаді;

- організація та проведення навчання ремеслу для орієнтації цієї групи осіб на працю, вироблення стереотипів поведінки працюючої людини, набуття найпростіших трудових навичок для виконання некваліфікованої роботи і відновлення або закріплення здобутих у дитячих установах трудових навичок та умінь;

- проведення всебічного оцінювання потреб підопічних та родини, складання плану втручання, активізація наявних ресурсів для виконання цього плану;

- здійснення групової та індивідуальної роботи з інвалідами та їх родинами, виконання представницьких функцій в інших державних закладах.

Таким чином ми хочемо відзначити, що в Україні де-юре наявна наскрізна роботи з особами з інтелектуальними порушеннями різного ступеня вираженості, а де-факто – ще перебуває в зародковому стані. В основному наявні поодинокі факти організації такої роботи з дорослими особами вказаної категорії. Зокрема, функціонують недержавні громадські, благодійні, релігійні організації, юридичні особи, підприємці, які започаткували і підтримують такий процес. Так, БТ «Джерела» передало перший в Україні міні-гуртожиток для осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуального порушення Управлінню соціального захисту населення м. Києва КМДА. Зараз це – Київський міський Комплекс соціальної адаптації інвалідів з інтелектуальними порушеннями. Подібні приклади є і у інших регіонах. Але в цілому це не свідчить про наявність проведення комплексної державної програми з надання наскрізної трудової та освітньої підготовки осіб з інтелектуальними порушеннями з метою їхньої соціалізації.

На нашу думку, організація безперервного навчання осіб з виразними інтелектуальними порушеннями після закінчення закладу освіти можлива на базі різних установ для дорослих, підпорядкованих різним міністерствам з урахуванням декількох умов:

- доповнення статутів даних установ освітньою та корекційно-розвивальною складовою, що дозволило б використовувати у їхньому штаті корекційних педагогів. Таким чином, відбувалося б постійне повторення та закріплення елементарних знань, необхідних для їхньої адаптації в соціумі;

- введення у штати ерготерапевтів, трудотерапевтів та інших фахівців подібного плану для забезпечення діяльній та трудової терапії, які б проводили формування або підтримку необхідних для соціальної адаптації трудових умінь у дорослих з урахуванням їхніх можливостей;

- проведення освітньої роботи з персоналом таких установ або прийом на роботу навіть на посади санітарок лише після отримання спеціальної освіти з метою забезпечення розуміння ними особливостей контингенту осіб, які в них перебувають та їхніх потенційних можливостей;

- відкриття при таких установах центрів денного перебування осіб з множинними порушеннями, або комбінованих центрів денного та цілодобового перебування таких осіб протягом певного періоду – наприклад тиждень, два тижні. Це дозволило б вивільнити, хоча б на певний період, батьків або опікунів таких осіб, а також дало б можливість перевірити, наскільки ефективними для самостійного функціонування є сформовані у зазначених осіб знання та уміння;

- робота з волонтерами, батьками, зацікавленими фізичними та юридичними особами з метою роз'яснення специфіки поведінки, розумових та фізичних можливостей людей з виразними множинними порушеннями;
- дотримування відкритості, прозорості діяльності таких установ через включення підопічних у виконання громадських робіт у певних територіальних громадах або округах з метою формування у спільноти позитивного налаштування на співжиття та співпрацю з людьми з виразними порушеннями інтелектуального розвитку.

Висновки. Отож, на підставі аналізу досвіду організації безперервного навчання для дітей та дорослих з множинними порушеннями розвитку в Республіці Білорусь можна стверджувати, що цей аспект є важливим для успішного їх включення в соціальне середовище. Адже відомий факт, що сформовані у них знання без систематичного підкріплення і повторення швидко розпадаються. При цьому необхідно зазначити, що успішний досвід організації навчання та дозвілля дорослих з порушеннями розумового розвитку є і на Україні. Суттєвою їх різницею є участь Держави у цьому процесі: в Республіці Білорусь цей процес узаконено на державному рівні низкою юридично-правових документів, а на Україні така робота здійснюється уже впродовж багатьох років в основному на громадських засадах.

Визначено, що процес подальшого найбільш продуктивного розгортання безперервного навчання дорослих з виразними множинними порушеннями розвитку можливий лише за підтримки держави на юридично-правовому та матеріальному рівнях. Актуальним буде і підготовка фахівців для роботи у закладах цього типу, адже на науковому рівні методики корекційного навчання, трудової терапії цих дорослих ще мало розроблені.

Де б не знаходилась людина, вона має мати змогу навчатися впродовж життя. Відсутність освітнього простору для осіб з виразними порушеннями інтелектуального розвитку призводить до швидкої втрати розвивального, корекційно-навчального середовища, згасання сформованих за тривалий період і зі значними людськими та фінансовими витратами життєво необхідних навичок. Оскільки ці навички не активізуються щодня – вони зрештою зникають і, як наслідок, людина з тяжкими множинними порушеннями розвитку втрачає сенс до життя, а її сформована певною мірою життєздатна особистість розпадається.

Бібліографія

1. Бастун Н.А., Журавель К.С., Куценко Т.О. Реабілітація дітей і молоді з помірною, важкою та глибокою інтелектуальною недостатністю: сьгоднішні реалії і перспективи // Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць. №1 (3). 2004. **2. Конвенція о правах** інвалідів Генеральної Ассамблеї

ООН, 13 дек. 2006 г., резолюция 61/106 [Электронный ресурс]. Режим доступа:

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml. Дата

доступа: 29.01.2013. **3. Лисовская, Т.В.** Педагогическая система

непрерывного образования в Республике Беларусь лиц с тяжелыми

множественными нарушениями развития. Минск: Изд-во Четыре четверти,

2016. 235 с. **4. Марута Н.О.** Стан психічного здоров'я населення та

психіатричної допомоги в Україні // НейроNEWS: психоневрологія та

нейропсихіатрія. №5 (24). 2010. **5. Міністерство** соціальної політики

України Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua> Дата доступа: 20.01.2020.

6. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від

23.07.2007 № 392 «Типове положення про установу постійного та

тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю». Доступно

на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0884-07> Дата

доступа: 22.01.2020. **7. Об утверждении** Программы развития и

оптимизации сети учреждений социального обслуживания: постановление

Совета Министров Респ. Беларусь, 28 сент. 2007 г., № 1229 [Электронный

ресурс]. Режим доступа:

<http://www.levonevski.net/pravo/razdel5/num2/5d25886.html>. Дата доступа:

29.01.2013. **8. Основные** показатели развития системы специального

образования в Республике Беларусь: информ. бюл. / сост.

Н.М. Санжаровская. Вып. № 15. Минск: Главный информ.-аналит. центр

М-ва образования Респ. Беларусь, 2014. 102 с. **9. Пінчук І.** Реформування

системи будинків соціальної опіки в Україні // НейроNEWS:

психоневрологія та нейропсихіатрія. №1. 2019. С.6-8. **10. Положение об**

утверждении инструкции и порядке организации получения специального

образования в учреждениях социальной защиты // Постановление М-ва

образования и М-ва труда и соц. защиты, 28.06.2011 г., №48/55. **11.**

Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. за № 80(80-2007-

п) “Про затвердження Порядку надання інвалідам та дітям-інвалідам

реабілітаційних послуг”. **12. Про становище** осіб з інвалідністю.

Національна доповідь. Міністерство соціальної політики України.

Державна установа Науково-дослідний інститут соціально-трудоу

відносин. Київ, 2013. **13. Реабілітація** осіб з інвалідністю та дітей з

інвалідністю. Статистичний збірник. 2016. Інтернет-ресурс: <http://burshtyn-rada.if.gov.ua/wp-content/uploads/2015/03/002.pdf> Дата доступа: 25.01.2020.

14. Уорд А. Новый взгляд. Тарту: Изд-во Тартус. ун-та, 1995. **15.**

Храпко І.Є. Мережа установ соціального захисту населення України

//Економіка. Управління. Інновації. 2013. №1. Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_63 Дата доступа: 22.02.2020.

References

1. Bastun N.A., Zhuravel K.S., Kutsenko T.O. Reabilitatsiia ditei i molodi z pomirnoiu, vazhkoiu ta hlybokoiu intelektualnoiu nedostatnistiu: sohodnishni

realii i perspektyvy // Aktualni problemy navchannia i vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy. Zbirnyk naukovykh prats. №1 (3). 2004. 2. Konventsiya o pravakh ynvalydiv Heneralnoi Assambley OON, 13 dek. 2006 h., rezoliutsiia 61/106 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml. Data dostupa: 29.01.2013. 3. Lysovskaia, T.V. Pedahohycheskaia systema nepreryvnoho obrazovannia v Respublyke Belarus lyts s tiazhelymy mnozhestvennymy narushenyiamy razvytyia. Mynsk: Yzd-vo Chetyre chetverty, 2016. 235 s. 4. Maruta N.O. Stan psykhiчного zdorovia naselennia ta psykhiatrychnoi dopomohy v Ukraini // NeuroNEWS: psykhonevrolohiia ta neiropsykhiatriia. №5 (24). 2010. 5. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy Rezhym dostupu: <http://www.mlsp.gov.ua> Data dostupa: 20.01.2020. 6. Nakaz Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy vid 23.07.2007 № 392 «Typove polozhennia pro ustanovu postiinoho ta tymchasovoho perebuvannia invalidiv z rozumovoiu vidstalistiu». Dostupno na: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0884-07> Data dostupa: 22.01.2020. 7. Ob utverzhdeny Prohammy razvytyia y optymizatsyy sety uchrezhdeni sotsyalnoho obsluzhuvannia: postanovlenye Soveta Mynystrov Resp. Belarus, 28 sent. 2007 h., № 1229 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: <http://www.levonevski.net/pravo/razdel5/num2/5d25886.html>. Data dostupa: 29.01.2013. 8. Osnovnye pokazately razvytyia systemy spetsyalnoho obrazovannia v Respublyke Belarus: ynform. biul. / sost. N.M. Sanzharovskaia. Vyp. № 15. Mynsk: Hlavnyi ynform.-analyt. tsentr M-va obrazovannia Resp. Belarus, 2014. 102 s. 9. Pinchuk I. Reformuvannia systemy budynkiv sotsialnoi opiky v Ukraini // NeuroNEWS: psykhonevrolohiia ta neiropsykhiatriia. №1. 2019. S.6-8. 10. Polozhenye ob utverzhdeny ynstruksyy y poriadke orhanyzatsyy poluchennia spetsyalnoho obrazovannia v uchrezhdeniakh sotsyalnoi zashchyty // Postanovlenye M-va obrazovannia y M-va truda y sots. zashchyty, 28.06.2011 h., №48/55. 11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.01.2007 r. za № 80(80-2007-p) «Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia invalidam ta ditiam-invalidam rehabilitatsiinykh posluh». 12. Pro stanovyshe osib z invalidnistiu. Natsionalna dopovid. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. Derzhavna ustanova Naukovo-doslidnyi instytut sotsialno-trudovykh vidnosyn. Kyiv, 2013. 13. Rehabilitatsiia osib z invalidnistiu ta ditei z invalidnistiu. Statystychnyi zbirnyk. 2016. Internet-resurs: <http://burshtyn-rada.if.gov.ua/wp-content/uploads/2015/03/002.pdf> Data dostupa: 25.01.2020. 14. Uord A. Novyi vzghliad. Tartu: Yzd-vo Tartus. un-ta, 1995. 15. Khrapko I.Ie. Merezha ustanov sotsialnoho zakhystu naselennia Ukrainy //Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. 2013. №1. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_63 Data dostupa: 22.02.2020.

Авторський внесок: Гаврилов О. – 34%, Лісовська Т. – 33%, Синьов В. – 33%

Дата відправлення статті 24.02.2020 р.